

Отримано: 7 березня 2018 р.

Прорецензовано: 12 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 14 березня 2018 р.

e-mail: bilik.yana@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/1-57-59

Білик Я. С. Особливості вживання синонімічних просторових конструкцій з прийменниками *коло – біля*. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острогор : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 57–59.

УДК: 811.161.2'367'37

Білик Яна Степанівна,

Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, Вінниця

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ СИНОНІМІЧНИХ ПРОСТОРОВИХ КОНСТРУКЦІЙ З ПРИЙМЕННИКАМИ *КОЛО – БІЛЯ*

Статтю присвячено розгляду синонімічних просторових дієслівних конструкцій з прийменниками *коло та біля* на позначення безпосередньої близькості щодо просторового орієнтира, які реалізуються за допомогою залежного родового відмінка іменного компонента. Визначено основні форми вираження локативного значення, а також групи залежних іменних компонентів формально-синтаксичної структури словосполучень.

Ключові слова: дієслівні словосполучення, семантичні відношення, просторові прийменникові конструкції, іменний компонент.

Билык Яна Степановна,

Вінницький національний медичний університет ім. Н. И. Пирогова, Винница

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ СИНОНИМИЧЕСКИХ ЛОКАТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ С ПРЕДЛОГАМИ *ВОЗЛЕ – ОКОЛО*

Статья посвящена рассмотрению синонимических локативных глагольных конструкций с предлогами *возле и около* для обозначения непосредственной близости относительно пространственного ориентира, которые реализуются с помощью зависимого родительного падежа именного компонента. Определены основные формы выражения локативного значения, а также группы зависимых именных компонентов формально-синтаксической структуры словосочетаний.

Ключевые слова: глагольные словосочетания, семантические отношения, локативные предложные конструкции, именной компонент.

Yana Bilyk,

National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia

FEATURES OF PERFORMANCE OF SYNONOMIC LOCATIV CONSTRUCTIONS WITH PREPOSITIONS *CIRCLE – NEAR*

The article is devoted to the consideration of synonymic locativ verbal constructions with prepositions of the *circle and near* the sign of immediate proximity to the spatial reference, which are realized with the help of a dependent clan of the nominal component of the design.

The basic forms of expression of the local value of immediate proximity, as well as the group of dependent nominal components of the formal-syntactic structure of phrases, are determined, types of syntactic relations in the analyzed phrases are determined.

Investigated structures with prepositions *near and around* mean spatial proximity to a particular place, item, subject, etc. However, each of the prepositions brings in the semantics of the phrase a certain peculiar tint of a semantic or stylistic character. So, with the help of the preposition, the *circle* expresses the total spatial closeness. He outlines the insignificant distances of objects. A phrase with a preposition *near* means first and foremost an action oriented to an object or space. This action may or not change in time.

Key words: verbal phrases, semantic relations, spatial prepositional constructs, nominal component.

Проблема словосполучення серед актуальних проблем теорії синтаксису досі займає важливе місце і становить значний інтерес як у теоретичному, так і в практичному плані. Базою у вченні про словосполучення є дослідження зв'язків між його компонентами, з'ясування правил і закономірностей співвідношення слів та встановлення чинників, які зумовлюють його структуру.

В україністиці локативні словоформи та предикативні структури зі значенням місця досліджували О.П. Безпалько, І.Р. Вихованець, В.Г. Войцеховська, Н.В. Жигилій, З.І. Іваненко, А.С. Колодяжний, М.П. Коломієць, О.С. Мельничук, М.Я. Плющ, І.І. Слинько, Є.К. Тимченко, М.І. Фурлуй, І.Г. Чердиченко, Г.М. Шелемеха та інші [1, с. 3].

До питання про використання локативних конструкцій із значенням місця у художніх творах зверталися С. Єрмоленко, А. Супрун, В. Чабаненко, О. Виноградова, Л. Вишня, С. Коломієць та ін. Проте лише незначна кількість праць присвячена функціональному вияву форм категорії локативності.

Незважаючи на складність і значущість, категорія локативності на ґрунті українського художнього мовлення М. Миценка ще не була об'єктом комплексного аналізу як у традиційному, так і у функціональному аспектах. Цей факт і зумовлює актуальність пропонованої статті.

Метою статті є опис та аналіз синонімічних прийменникових дієслівних конструкцій з прийменниками *коло – біля*, зокрема їх семантичної і граматичної структури у сучасній українській літературі на матеріалі художніх творів Михайла Миценка.

Завдання статті – подати структурно-семантичну та функціональну характеристику предикативних конструкцій з прийменниками *коло та біля* на позначення безпосередньої просторової близькості щодо просторового орієнтира, з'ясувати їх синонімічні відношення, а також розглянути стилістичне використання залежного родового відмінка (Р.в.).

За своїми семантичними значеннями прийменник *біля* схожий з прийменником *коло*. В українській літературній мові *коло і біля* є синонімічними [4, с. 57]. Ідентичність значення прийменників *коло і біля* в українській літературній мові під-

тверджували своїми дослідженнями такі мовознавці, як А. Колодяжний [5, с. 130], З. Іваненко, яка звертає увагу на те, що причиною нерозпізнання в мовній практиці прийменників коло і біля стало недостатність вивчення синонімічного багатства української мови в галузі синтаксису (довгий час не підкреслювали специфічних відтінків конструкцій з прийменником *коло* і *біля*) [3, с. 13] та ін.

Прийменник і відмінкова форма в плані синтаксичної організації слів становлять собою діалектичну єдність як у формально-граматичному, так і в логіко-смісловому відношенні: утворюється нова, особлива цілісна смислова одиниця. При такій синтаксичній єдності встановити окреме від прийменника значення відмінка у більшості випадків видається неможливим, оскільки «лексико-граматичні сфери відмінка й прийменника у структурі прийменниково-відмінкової конструкції співвідносяться своїми найбільш абстрактними рівнями» [2, с. 10].

Локативна синтаксема переважно вживається при дієсловах власне-локативних, локативних дієсловах процесу і локативних дієсловах дії. Характерну рису цих дієслів становить «наявність у їх структурі локативного постфікса (прийменника), який диференціює лексичні значення дієслів і викликає семантичну і морфологічну варіантність локативних субстанціальних синтаксем» [3, с. 69]. Семантичними варіантами локативної синтаксеми виступають варіанти дієслів із значенням напрямку руху, шляху руху тощо. Морфологічними варіантами локативної синтаксеми є місцевий, знахідний, родовий, давальний і орудний відмінки.

Опорними членами словосполучень, які включають прийменники просторового значення, виступають дієслова різних лексичних груп, серед яких особливо активні дієслова руху, фізичної дії, місцезнаходження, перебування, стану тощо [2, с. 130]. Залежні їх компоненти – іменники просторової і конкретно-предметної семантики, значно рідше в цій функції використовуються особові займенники і субстантивні прикметники.

Семантико-функціональний ряд прийменників за семантичною ознакою близькості щодо просторового орієнтира формують прийменники *біля*, *коло*, *близько*, *поблизу*, *поруч*, *поряд*, *неподалік*, *неподалік від*, *недалеко від*, *край*, *кінець*, *при*. Найбільшу близькість до просторового орієнтира передає прийменник *при*, а прийменники *близько*, *поблизу*, *неподалік*, *неподалік від*, *недалеко від* у значення просторової близькості вносять відтінок відносної віддаленості; прийменник же *біля* в основному виражає загальну просторову близькість до предмета: *поклав був при собі – стояли неподалік міста – зупинилась біля церкви*.

Досліджувані конструкції з прийменниками *біля*, *коло* означають просторову близькість дії до певного місця, пункту, предмета тощо. Однак кожен з прийменників вносить у семантику словосполучення певний своєрідний відтінок значення або стилістичного характеру. Так, за допомогою прийменника *коло* виражається загальна просторова близькість. Він окреслює незначну віддаленість предметів. Подібні конструкції можуть сполучатися із дієсловами різноманітних лексико-семантичних розрядів, зокрема з дієсловами різної спрямованої та неспрямованої чинності, стану, змін стану, повторюваного руху. Дієслова з прийменником *коло* виражають як загальне локативне значення (*бути*, *знаходиться*, *розташовуватись*, *розміститись*), так і позицію іменника (*стояти*, *сидіти*, *лежати*) тощо.

Аналізуючи просторові дієслівні конструкції в творчості письменника, можна зробити певні висновки щодо основної функції прийменників *коло* та *біля*, яка зводиться так чи інакше до засобу дооформлення, увиразнення межі поширення дії, позначуваної іменником у певному відмінку. Так, локативні форми з прийменником *коло* означають:

– просторові відношення близькості, при яких певна дія відбувається в одному місці, що межує з / знаходиться безпосередньо перед чи за певним об'єктом або середовищем: *спали коло скверу; садили коло них; ходив коло водограю; хотілося бути коло школи Чагарів*.

– просторові відношення близькості, при яких предмет знаходиться чи перебуває у певному стані, знаходячись на межі з / безпосередньо перед чи за певним об'єктом чи середовищем: *був коло школи сад яблуневий; стояла коло неї, вулички*. У деяких випадках сполучення з прийменником *коло* втрачають своє локативне значення і передають об'єктні відношення: *допомога коло Ренати* = «*допомога готувати весілля*», «*допомога зазивати гостей*».

Часто залежні займенники, які вживаються у Р. в., позначають предмети вжитку, поблизу яких відбувається дія: *коло неї (хати) повно роботи; «пригальмував» коло зошитів*.

Семантика дієслівних локативних словосполучень з прийменником *коло* у досліджуваних творах, крім значення просторової близькості, виявляє додатковий відтінок об'єкта, у напрямку якого відбувається дія при дієсловах зміни стану суб'єкта: *зупинився коло траси; проскочив коло бібліотеки; купався коло степових ланів; вибігла й впала коло зілля*. Цього додаткового відтінку значення конструкція набуває під дією семантики дієслів руху. Іменний компонент також може означати об'єкт, навколо якого відбувається дія (в значенні «навкруги»), виражається локалізація по колу відносно близькості до просторового орієнтира на горизонтальній або вертикальній осях: *нічого не бачив і коло лампадки; коло жасмину неймовірно розходився п'який аромат; світлішало коло вікна*.

Конструкції з *коло* + Р.в. набувають об'єктно-просторових відношень, коли залежні іменники або їх еквіваленти складають окрему семантичну групу, на позначення об'єкта, навколо якого відбувається дія. Засоби вираження локалізації по колу збігаються із засобами передачі ознаки близькості до просторового орієнтира. Вони позначають відбиття близькості щодо просторового орієнтира по відношенню до горизонтальної або вертикальної осі. Однак, на думку І. Вихованця прийменники, які позначають просторову орієнтацію по колу, у центрі якого знаходиться певний об'єкт, в цьому випадку (лише *навколо*, *довкола*) істотно відрізняються своєю семантикою, оскільки вони мають статус домінуючих засобів, а інші функціонують як їх стильові еквіваленти [2, с. 132].

Сполучаючись із дієсловами різних лексико-семантичних розрядів, дієслівні конструкції з прийменником *коло* мають у своєму складі залежні іменники в Р. в. на позначення: різноманітних предметів (порожнистих чи з замкнутим об'ємом, предметів одягу, взуття тощо): *лежали коло портфеля; тремтіли коло рульового колеса; коло легких черевиків в'юнився барвінок*; будівель, прибудов, деталей будівлі особистого призначення, споруд, частин приміщень та будь-яких об'єктів, місць громадського користування: *туцяла (чергова) коло будки; курили коло кіоска; опинився коло залізниці; жили коло школи; чекали коло театру*; зібралось *коло церкви*; рослин, дерев: *коло каштанів залазили в щілини*; *донеслися пахощі коло куциві дикої маслини*; *виднілися коло бур'янів*; тварин, худоби: *мама порались коло птиці*; *Юхим допомагав коло корів*.

Конструкції з чітко вираженими власне просторовими відношеннями зустрічаються рідше. Означають вони те саме, що і конструкції, які наближаються до об'єктно-просторових, тобто відношення близькості, але тільки приблизної, невизначеної щодо простору граничності об'єкта дії, процесу: *проходили коло берега; дивилися коло хвиль; виринули коло хвиль; шукав коло боліт; жив коло міста; відчував коло моря непереборне бажання змішувати своє життя...; бачив коло моря.*

Залежні іменники в конструкціях подібного типу вживаються також у Р. в., і позначають: назви невеликих відкритих ділянок вкритих рослинністю, а також конкретних типів місцевості, зокрема ділянок вкритих деревами та будь-якою рослинністю: *проїжджали коло степів, лісів; прогулювався коло скверів*; назви гідрооб'єктів, частин водоймищ: *часто відпочивали коло берега моря; розташувався коло моря*; назви основних типів поверхні, гір та гірських масивів: *підібрав, урятував коло кургану.*

Локативні дієслівні словосполучення з прийменником *біля* із залежним родовим указують на те, що особи чи предмети перебувають одні від одних на дуже малій відстані, поруч [3, с. 12; 4, с. 57]. У досліджуваних творах за допомогою прийменника *біля* позначаються просторові відношення тісної близькості у розташуванні, місцезнаходженні об'єктів: *ходять біля школи; згадав біля училища; знайшла біля нього.*

Досліджувані конструкції з прийменником *біля* означають, перш за все дію, яка орієнтована на предмет або простір. Ця дія може змінюватись в часі, а може не змінюватись. Крім того, досліджувані дієслова вимагають певних відповідних своїй семантичній природі локативних відмінків. До їх складу входять іменники в Р. в., які називають: предмети на позначення будівлі, споруд, частин приміщень та будь-яких інших об'єктів, місць громадського та особистого користування, поруч з якими щось відбувається або розташовується: *збирались біля БК; залишились біля церкви; повиростали біля хати; був біля кабінету; зупинився біля дамби*; населені пункти, шляхи сполучення: *біля Дерibasівської показували; чекала біля майдану; чулись біля тих вулиць*; осіб та частин тіла: *знайомилась біля командира; впала біля рук*; рослин, дерев, тварин та птахів: *блиснуло біля жайворонка; хотів був біля чудового мокрого дуба*; географічні ландшафтні об'єкти, зокрема невеликі відкриті ділянки, вкритих травою, частини водоймищ, гірські системи: *їхали біля Мокрих Горбів; довідався біля лісу; міркував біля Буйнопільських кучугур.*

Конструкції з *біля + Р.в.* на позначення різноманітного простору позначають: тісну просторову близькість об'єктів, коли йдеться про деяку віддаленість предметів, переважно при дієсловах стану: *тихо пройшлась біля вікон; сідає біля столу; сиділи біля стоянки*; локалізацію по колу, видимість предмета при близькій віддалі від нього з будь-якого боку: *узрів біля кострів; роздивлялися біля каганка*; загальну просторову близькість, тобто вказівку на місце дії або стану: *складали біля волоських горіхів; подолає біля моря.*

Опорними дієсловами у аналізованих конструкціях виступають дієслова статичної і динамічної локалізації [2, с. 131], тобто дієслова із значенням перебування, зміни місцеположення тощо. Так, дієслова *сидіти, лежати, стояти* та ін., які зустрічаються у творчості М. Миценка на позначення незмінного, постійного процесу, позначають статичну локалізацію стану в межах або поза межами предмета-орієнтира. Інша група дієслів, які позначають процес і вказують на зміну стану, зокрема на відповідну предметну сферу (*надати, похилитись, рухнути* та ін.), мають ознаку динамічної локалізації. Частіше до просторових словосполучень входять дієслова *сидіти, ходити, їхати, стояти тощо, напр.: ходила біля вікон; чекав біля училища; постояв трохи біля свого каштану.*

При вказівці на загальну просторову близькість опорні дієслова виступають переважно статичного характеру, оскільки позначають місце перебування, розташування чогось недалеко від простору. Однак у конструкціях такого типу наявні й дієслова динамічної локалізації, якщо йдеться про фізичну дію, рух та ін., загальну зміну стану: *зустріч відбулася біля моря; добували пісок біля Крейди.*

Отже, аналізовані дієслівні конструкції з прийменниками *коло* та *біля* на позначення безпосередньої близькості щодо просторового орієнтира є синонімічними відповідниками: *коло хати роздивлявся її – тулив біля хати.* Прийменники *коло* – *біля* означають просторову близькість дії до певного місця, пункту, предмета тощо. Однак кожен з них вносить у семантику словосполучення певний своєрідний відтінок значення або стилістичного характеру. Прийменник *коло* такий же нейтральний, як і *біля*, але вживається в текстах дещо рідше.

Література:

1. Виноградова О. В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2001. 18 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Іван Романович Вихованець. Київ, 1992. 224 с.
3. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції із значенням місця в сучасній українській мові. Чернівці, 1974. 69 с.
4. Коломієць М. П. Робота над синонімічними прийменниками *коло*, *біля*. Укр. мова та літ-ра в шк. 1970. № 12. С. 56 – 58
5. Колодяжний А. С. Прийменник. Харків, 1960. 165 с.